

„Örvendezz királyi város...”

III. Béla és felesége sírjának megtalálása a székesfehérvári királyi bazilika területén

150 évvel ezelőtt, pontosan 1848. december 5-én találták meg az első, s eleddig az utolsó, személyében is biztonsággal azonosítható királyi pár sírját Székesfehérvárott. A leletek érdekességét nem csupán az a tény adta – és adja ma is –, hogy azok bolygatatlanok voltak, sem hódítók, sem kincskeresőök nem rabolták ki a sírokat. Különös fontosságot kapott az esemény tudománytörténeti, és kultúrtörténeti szempontból is, hiszen Érdy János régészeti feltáró módszerét, és a belőle fakadó eredményeket máig is mintaszerűnek tudják kései tudós utódai. Az ásatás és a körülötte kialakult érdeklődés vezette rá a tudósokat III. Béla személyének, korának, történelmi szerepének, nagyságának vizsgálatára. A megtalált és hatszáz év múltán napvilágra került királyi csontlelet – igaz, sok hányattatás után és közben – magyar antropológus-nemzedékek vizsgálatának lett tárgya.

Nekünk, kései szemlélőknek, s főként a fehérváriaknak mindezeket túl számos érdekességet tartogat még ez a történet. A feltárás szemtanúi voltak olyan akkor ifjú értelmiségiek, tudósok, akik azt, és annak tapasztalatait egész későbbi munkájukban hasznosították, sőt Pauer János már 1849-ben, a Számmer nyomdában megjelentetett füzetecskéjében¹ először közölte tudományosan is megalapozott, s azóta sem cáfolt véleményét a megtalált személyek azonosításáról. Előljáróban is érdemes kiemelni azt a tényt, hogy a megtalálás napján a csontleleteket a helybeli orvosok testülete is megvizsgálta, s véleményük meglepően sok tapasztalatot tükröz: kitűnően határozták meg a királyné, Antiochiai Anna életkorát, nemét és etemetésének valószínű idejét is, mai antropológusok becslését is kivíva.

Ez a tehát több szempontból is jelentős évforduló teremtett alkalmat arra, hogy a feltáró régészre, Érdy Jánosra (1796–1871), a királyi bazilika jelentőségére, III. Béla királyra (1172–1196), a királynéira (1172–1184), és a leletek megtalálásának körülményeire emlékezzünk, s egy kissé előretékelve, a Nemzeti Emlékhelyre is gondoljunk. Ezen többes célkitűzés vezette Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatát és a székesfehérvári Szent István Király Múzeumot abban, hogy 1998. december 4-én emléktáblát avasson, tudományos konferenciát és kamara-kiállítást szervezzen az évforduló tiszteletére.

Magam a konferencián a királysír-leletek megtalálásának visszhangjával foglalkoztam. Most – felidézve a konferencián tartott beszámolóm egy részét – a történelmi körülményekre, s a feltárás eseménytörténetére szeretnék kitérni.

A felkészülés során mottót is választottam magamnak a királysírok sorsáról szóló egyik későbbi munkából:

„Az egyedüli útbaigazító a véletlen és a tudomány”²

Az egész királysír-ügyben nem hagy nyugodni azonban egy gondolat, mely látszólag, hangsúlyozom: csak látszólag, nem tartozik szorosan a mondanivalómhoz.

¹ Pauer János: A Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltból. Nyomtatott özvegy Számmer Pálné betűivel. Székesfehérvár. 1849.

² Lukács Béla: Székes-Fehérvár. Magyarország képekben. Honismertető folyóirat. Szerk.: Nagy Miklós II. kötet. Pest, 1868. 292. old.

A székesfehérvári „Mennybe Felvett Szűz Mária” Társaskáptalan temploma, azaz a királyi bazilika területén temettek el az írott források szerint 15 királyt és 7 királynét. A koronázások és királyi temetkezések a középkor végéig Fehérvárhoz kötődtek, sőt e téren igazi jelentőséget éppen az Árpád-ház utolsó századában nyert a város: már a XII. századi Árpád-házbeli uralkodók és utódaik különösen lényegesnek tartották, hogy Szent István sírja közelében nyugodjanak.

Ezt a gondolatkört szépen írja le a címben már részben idézett XIII. századi fehérvári egyházi ének részlete:

„Örvendezz királyi város
Székesfehérvár nagyon,
E nagy király valóságos
Székhelye benned nagyon.
Mert te őrzöd dicsőséges
Boldogságos tetemét:
Ő nevével vagy te ékes,
Boldog város, büszke légy!”

Erdy János (1796–1871)

Egykorú forrásokból tudjuk, hogy a királyi bazilika falai az 1770-es években még álltak, 1800-ban a püspöki palota építéskor bontották le azokat. Az első székesfehérvári püspök, Selyei Nagy Ignác azonban még használta, püspöki ünnepségekre alakította ki még álló és fedett részeit, pl. itt iktatta be a káptalant 1777-ben.³ 1848-ban tehát még éltek emberek, akik látták a királyi bazilika falait és tudták, sőt büszkeségük forrása volt, hogy ott királyi temetkezőhely van. Ezek az információk azonban az emberek többségének újdonságot jelentettek, pedig csupán 50–70 év múlt el!

Megkérdezem ezek után, hogy Székesfehérváron – illetve bárhol e hazában – néhány évtized múlva ki fog emlékezni a nemrég lebontott Palotavárosra, a katonai kórházra, a huszár pótkeret laktanyára, a Felmayer gyárra, vagy a vágóhidra? Talán érdemes ezen is elgondolkodni, s minden lokálpatrióta behelyettesítheti ezeket a helyneveket a szívéhez közelállókkal.

Székesfehérvár helyzete 1848 őszén

A nagy megkönnyebbülés, a pákozdi csata (1848. szeptember 29.) és Jellasics székesfehérvári helyőrségének lefegyverzése (1848. október 3.) után, – olyan események után tehát, amelyek kapcsán joggal gondolhattak saját hősiességükre – súlyos vádakkal, hazaárulással vádolták Székesfehérvár és Fejér megye vezetőit és népét. Tóth Lőrinc és Madarász László azt kifogásolta, hogy „tárt karokkal” várták, és élmeztek Jellasics csapatait.⁴

A vádak okozta sértettségről így írt Boross Mihály: „A horvátoktól mag szabadulván saját kormányunk által zaklattatunk. Fejérmegye elvadtoltatván a kormány előtt, hogy jó indulatot tanusított a

³ Hazai Tudósítások, 1806. 226–228., 234. old.; Fejér György: Régi Székes Fehérvárról jegyzete. Tudományos Gyűjtemény. VI., 1818. 42. old.; Pauer i.m., 1849. 26.; Szvorényi József: Székes-Fejérvár. Új Magyar Múzeum. VIII. füz. május 1., 1851. 417. old.; Henszlmann Imre: A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest. 1864. 26., 36. old. Lukács i.m., 1868. 294. old.; Török Aurél: Jelentés III-dik Béla magyar király és neje testereklyéiről. Értekezések a természettudományok köréből. Budapest. 1894. 207., 311. old.; Károlly János: Fejér Vármegye története I–V. II. kötet, Székesfehérvár. 1898. 87. old.; Forster Gyula: Székesfehérvár koronázó templom in. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gyula. 1–17. Budapest, 1900. 8. old.; Polgár Iván: A székesfehérvári bazilika múltja. Székesfehérvár. 1936. 31., 35., 42. old.; Kállay István: A fehérvári koronázó bazilika közjogi szerepe. A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk.: Farkas Gábor. 143–153. old. Székesfehérvár, 1996. 151. old.

⁴ Erdős Ferenc: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849) Székesfehérvár, 1998. 195–196. old.

horvátok iránt: Kállay Ödön kormánybiztosul küldetett nyakunkra, miszerint vizsgálódják az iránt, kik és miért éllemeztek Jellasic seregét...Mindenesetre tapintatlan eljárás volt a megye és a város ellen, mikor az csak saját maga iránti kötelességét teljesítette. A magyar sereg elvonul s martaléku hagyja az ellenségnek a védtelen várost, s a kormány vizsgálatot indít a megye és a város ellen, hogy miért nem állt ellent s miért éllemezte a betóduló sereget?”⁵

A rossz hír, jelen esetben Fehérvár rossz híre természetesen gyorsabb szárnyakon szállt, mint a védelmére felhozott érvek. Egy F.J. szignóval jelzett egykorú ponyvairatként közölt, *Szeptemberi dal* című vers érdekesen tanúskodik erről (itt most csupán idevágó részletét idézem):

„Jelasicnak űs Fehérvár
Amit nem tett török, tatár
S a korcs fiak ott hódolnak,
Hajh! egy hitvány kalandornak.

Még megérjük, hogy e betyár
Vívatlanul kapukat tár,
Dámájának ott csap levet,
István király sírja felett.”⁶

A város és vezetősége azonban nem csupán megbántódott, hanem véd- és dacsövetséget is kötött a vizsgálóbiztosok ellen. Még a kormánybiztosok megérkezése előtt a testületek meg tárgyalták és mindenben jóváhagyták a vezetőség korábbi intézkedéseit. A kormánybiztosok itteni tevékenysége valóságosan megbénította a tisztikart, pedig most, az újabb támadás előestéjén ismét az erők koncentrálására lett volna szükség.⁷

I. Ferenc József trónralépése és a hadi helyzet 1848 telén

1848 őszén a Windisch-Grtz herceg vezette katonapárt és a császári család egyaránt a trónváltás előkészítésén fáradozott. 1848. november 21-én alakult meg a Schwarzenberg-kormány. A december 2-án trónra lépő új császár, I. Ferenc József és a kormány is az egységes Ausztria programjával lépett fel.⁸ A változásban nem pusztán formális szerepe volt annak a ténynek, hogy Ferenc József nem tett esküt a magyar alkotmány tiszteletben tartására: ezért felelt meg az összmonarchia érdekeinek és ezért nem volt elfogadható a magyar szabadságharc szempontjából trónralépése.

Windisch-Grtz herceg felhatalmazást kapott a magyarországi rend helyreállítására, azaz a támadásra, ami december 14-én be is következett. Ekkor olyan erővel kellett szembenéznie a magyar hadseregnek, amelyet nem volt képes a Dunántúlon megállítani: Görgei Artúr december 26-án föladta Győrt, Perczel Mór serege pedig december 30-án Mórnál szenvedett vereséget, éppen a Jellasic vezette I. hadtest ellen. A visszavonulás és a vereség után sem Székesfehérvár, sem a főváros nem volt többé védhető: Pest-Budát 1849. január 5-én, Székesfehérvárt január 7-én szállta meg a császári haderő.⁹

Mély politikai és hadászati válság jellemezte tehát a magyarországi helyzetet 1848. december elején.

A zaklatott idők, az ismétlődő fenyegetettség, az önértékelési válság és a igaztalan vádak közepette úgy kellett Fehérvárnak valami dicső, valami nemzeti és hősi, mint egy falat kenyér. Ebbe a helyzetbe robbant bele a királyleletek híre. Ezzel magyarázható az az elemi erejű érdeklődés, ami a városban fogadta az igazán dicső, nemzeti és hősi múltat idéző leleteket.

A kút

Székesfehérvár jó ivóvízben szegény belvárosában kút ásása vagy fúrása mindig központi kérdés volt. A XIX. század elejétől a város már állandó kútmestert alkalmazott, s a sikeres fúrások híre messze elterjedt: Kaposvár és Debrecen is Birghoffer itteni kútmestert kérte köl-

⁵ Boross Mihály: Élményeim 1848–1861. Székesfehérvár, 1881. 110. old.

⁶ Pogány Péter (szerk.) Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái. Magyar Hirmondó. Budapest. 1983. 266–267. old.

⁷ Erdős i.m. 1998. uo.

⁸ Hermann Róbert (szerk.) 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Budapest, 1996. 221. old.

⁹ Boross: i.m. 1881. 111–127.; Hermann (szerk.) i.m. 1996. 229–231. old.; Erdős i.m. 1998. 215–222.; Magony Inre: Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár. 1998. 43. old.

A székesfehérvári ásátásokról készített egyik első fénykép 1862-ből.

csön.¹⁰ Forrásaink úgy tudják, hogy az országban az első artézi kutat itt fúrták.¹¹ 1851-ben Fényes Elek országleírásában nem a királysírokat, hanem az 1834-ben fúrt artézi kutat tartotta Fehérváron megjegyzésre méltónak.¹² Ekkor a városban már három artézi kút volt¹³ 1838-ban Barkóczi püspök kérte kölcsön a város artézi kútfúró eszközeit, s ezekkel a püspöki palota

¹⁰ Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Fejér megyei Történelmi Évkönyv 18. Székesfehérvár. 1988. 403–406. old.

¹¹ Érdy János: III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremlékei. Magyarország és Erdély Képekben. (Szerk.: Kubinyi Ferenc–Vahot Imre) 42–48. old.; Pest. I., 1853. 43. old.; Török i.m., 1894. 177. old.

¹² Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. II. kötet. Pest. 1851. II. 8–9. old.

¹³ Kállay: i.m., 1988. 406. old.

udvárán 1839-ben fúrtak kutat.¹⁴ A kút rajzát a tanácsnak bemutatták.¹⁵ A kút vizét a püspök-kert falán kívüli, Fazekas utcai medencébe is kivezették, s a levezető csatorna ásásakor találták meg és rombolták össze az első sárokat.¹⁶ 1846-ban a püspöki kert kútjának vízhozama romlott, ezért a kivezető csatornát lejjebb kellett volna szállítani. A kútmester és Máder Ferenc kőműves számításai nem győzték meg a tanácsot, és úgy határoztak, hogy a püspökség falán kívül egy új kutat fúrtnak, mert félt, hogy a régi vízhozama már nem láthatja el a belvárost.¹⁷ Ennek az új kútnak a fúrása a csőnek való fa hiánya miatt csak 1847. február 14-én „vételett eszközlésbe”.¹⁸

Szeptember elején a kút körüli földmunkák folyamán egy régi épület falára bukkantak. A tanács megnézte, és úgy határozott, hogy azt Kállinger Izidor mérnök rajzolja le, és „a régiség iránti kegyeletből, ahhoz értők által... szedtettsék ki.”¹⁹

A megtalált falak „fejtegetésére” a város rendszeresen külön személyt alkalmazott, aki a kitermelt kő és föld mennyisége után kapta fizetését. A kőfejtő 1840-ben már azt is kikötötte, hogy a kőfejtést csak akkor vállalja, ha a talált kincsek az övé lehetnek.²⁰ Erre a kikötésre valószínűleg azért került sor, mert az 1839-es sírbrablásnak híre ment, az ékszerek egy része Bécsbe, másik része utóbb a nemzeti múzeumba került, de a munkások kezén is eltűntek darabok.²¹

Székesfehérvári tanácsülési jegyzőkönyvek III. Béla és felesége sírjának megtalálásáról

1848-ban folytatódtak a kút körüli földmunkák: május 5-én jelentette Kállinger mérnök, hogy a köveket kiszedték, de „a kiásott négyszögletes gödör egyik sarkában még egy koporsó mutatkozik, mely majd csak a kút elkészülte után ásathatathatik ki.”²² A tanács a munkák folytatását rendelte el.

A tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. december 5-ei, 4509. számú bejegyzése szól az „artézi kúttól 2 és 3 ölnyi távolságban délkelet felé” márvány sírkövek megtalálásáról, és az első márvány koporsó felnyitásáról. A jegyzőkönyv élményszerűen írja le a koporsóban talált „emberi test töredékes csontjait”, mely „tetemek az orvos urak vizsgálatánál fogva mintegy 40 éves némbéri hulladékoknak találtak.” A legnagyobb megilletődés hangján a „15 próbás ezüstből álló... egyszerű korona”-ról és az „aranyszövetű selyem fátlyol darabjai”-ról szólnak. Az ügyhöz tartozó határozatban²³ „minthogy a körülmények királyi és valószínűleg Árpád-nemzetségi tetemeknek látszanak” a mellékleteket Eischl Ede jegyzővel a múzeumnak küldték fel.²⁴ Eischl levelet vitt Luczenbacher János akadémiai titoknoknak és a Honvédelmi Bizottmánynak „ezen érdekes találmányról”, és arról, hogy a kibontott sír mellett még egy másik is látszik. A másik sír kibontásához meghívták a „régiségek országos hírű szaktudományos bűvárait”.

Érdekes, hogy megérkezéséig végig Luczenbacherként emlegetik a tudóst, holott nevének Érdi-re (i-vel!) történt változásáról a *Közlöny* július 2-án, a *Kossuth Hírlapja* pedig augusztus 7-én hírt adott.²⁵ A névváltozásra nyilván maga figyelmeztette megérkezésekor a városatyá-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Székesfehérvár Város Levéltára (a továbbiakban SzVL.), Tanácsülési jegyzőkönyv, 1839. 840., 1454. sz.

¹⁶ *Érdy*: i.m. 1853. 43. old.; *Lukács*: i.m., 1868. 294. old.; *Fodor István* (szerk.) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1992. 50. old.

¹⁷ SzVL. Tanácsülési jkv. 1846. 4082; 4214.; 4321.

¹⁸ Uo. 1847. 3872.

¹⁹ Uo. 1847. 3558.; *Kállay*: i.m. 1996. 151. old.

²⁰ SzVL. Tanácsülési jkv. 1816. 508. old.; 1839. 244. old.; 1840. 106. old.

²¹ *Henszlmann*: i.m., 1864. 224. old.; *Nemeskéri János*: A székesfehérvári királysírokról. Magyar Tudomány. 2. sz. 104–121. old.; 1983. 110–111. old.; *Kéglí Ferenc*: Királyaink fehérvári temetője. Fejér Megyei Szemle 1. sz. 1987. 13–17. old., 14.; *Fodor*: szerk. i.m., 1992. 50. old.

²² SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 1596.; *Pauer*: i.m., 1849. 2. old.

²³ SzVL. Tanácsülési jkv. 4509.

²⁴ Az átadást igazoló nyugta uo. a 4573. számon. Az átvevő Kubinyi Ágoston, aki a leleteket, mint ajándékot vette át.

²⁵ *Közlöny*, 23. sz. 1848. július 2. 92. old.; *Kossuth Hírlapja*, 33. 1848. augusztus 7.

Török Aurél, a királycsont-ereklyék egyik első antropológus vizsgálója.

kat. Még ugyanazon a napon, december 5-én délután 2 órakor Hadhalmi polgármester kérésére megvizsgálták a csontvázat a városban lévő orvosok. Marbik Mihály, Hellensteiner Károly, Say Ferenc, Hanekker Ferenc, Schaller János és Aschner József az elkészített láttelemben „megélemedett korú” „nő személyt” írtak le, akit „hatszáz évek előtt” temettek el.²⁶ A december 7-én tartott közgyűlésen az elnöklő polgármester mondta el a körülményeket s a testület az ásatás folytatása,²⁷ illetve „hatósági elősegítése”²⁸ mellett döntött.

²⁶ SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4510.

²⁷ Uo. 4542.

²⁸ Uo. 4579.

A Pestre felvitt ékszereket Érdy december 6-án 61. szám alatt jegyezte be a szerzeményi naplóba.²⁹ Megjegyezte róluk tanulmányában, hogy az illetékes helyeken bemutatta és mint írja „azonnal megbízattam, hogy Fehérvárra utazzam, az ott lelt ékszereket és márványlapokat a magyar nemzeti múzeum részére lefoglaljam, ide felhozassam, és a még netalán szükséges ásatást, a hatóság közbejöttével folytassam”.³⁰

Érdy János és a kíséretében december 8-án érkező Varsányi János mérnök munkáját december 12-étől követték a jegyzőkönyvek. Ezek szerint délelőtt 9 órakor „számos közönség” előtt nyitották ki a második koporsót, amelyben a király csontjai és ékszerei feküdtek. A sír leírása igen pontos, talán maga Érdy diktálta, hiszen az ő később közölt megfigyeléseit tükrözi. Pl. Pauerral ellentétben a király nyakán láncot ír le, de nem figyel fel arra, hogy a gyűrű nyitható szelencés.³¹

A jegyzőkönyvek is megjegyzik, hogy már a királysír kibontásának és lerajzolásának napján nagy érdeklődés fogadta a leleteket. A helyszínen, majd a városházán is bemutatták a közönségnek az ékszereket, azaz a „közönség nézetének kitétték”³² azokat. A nagy érdeklődésre minden szemtanú felfigyelt. Érdy így ír: a „gyönyörű látványra zibongó sokaság tódult a máskor csendes térre. Csoportosan ugráltak le a gödörbe s a felügyelő nem volt képes valakit visszatiltani... a csontváz látására reggel nyolcz órától majd délig, még lerajzólása tartott, mindig mások és mások siettenek a város minden vidékéről. Itt lehet tapasztalni, mily meleg részvétellel viseltettek a fehérváriak városuk múltja iránt, látta e tudományos kincset teljes épségében néhány ezer ember, még is ki kellett az ékszereket a városház termében közszemlére tétetnem.”³³

Pauer János (1814-1889), ekkor 34 éves, papnevelő intézeti tanár, későbbi püspök, maga is az akadémia tagja, így ír: „azoknak látására temérdek sokaság sereglett össze.”³⁴ A másik szemtanú, a Közlönynt is tudósító Szvorényi József (1816-1892, nyelvész, irodalmár) ciszterci tanár szerint „feszült vágygal függünk a homályban rejlő valóság felderítéséig”.³⁵ A december 14-ei bejegyzés szól az újabb melléklet nélküli sírok megtalálásáról és arról, hogy a leleteket a múzeumba ti. a Nemzeti Múzeumba fogják vinni, és hogy az ásatás költségeit a „közállomány”, azaz az állam állja.³⁶

Ha hinni lehet a pár évvel utóbbi megjegyzésnek, Érdy munkájának igen kedvező megítélést kölcsönzött a szerkesztő megjegyzése szerint, hogy „Érdy úr ezen fehérvári ásatást mindössze 200 pforinttal eszközölte...”³⁷

Már az Érdy Jánosék Fehérvárra érkezését jelentő elnöki tájékoztatóban elhangzott az az igény, hogy „a talált régiségekből a város számára tartassanak meg”.³⁸ Tudjuk, hogy Érdy az Országos Honvédelmi Bizottmány azon meghagyásával érkezett, hogy a leleteket a múzeum részére foglalja le, és azokat Pestre szállítsa. Szvorényi december 12-ei tudósításában egyenesen kormánybiztosnak nevezte Érdyt,³⁹ tegyük hozzá: ekkor minden kormány-felhatalmazással érkezőnek kijárt ez a titulus.

A december 14-ei – tehát III. Béla sírjának megtalálása utáni – közgyűlésen, amikor azonban még Érdy itt dolgozott, Farkas Ferenc nagyprepost javasolta, hogy kérvényezzék a kormánytól: a leletek egy része maradjon itt „e városnak a királyok temetőjéből származott dicsősége némi jeléül”. A közgyűlés fegyelmezetten leszögezte: a „kérs az országos múzeum céljával ellenkezőnek”, ezért nem támogatták a javaslatot, csak azt határozták, hogy „a sírok helye díszes oszloppal fog megjelölni, s azon a sírok feltalálási ideje a késő maradék számára is fel fog jegyezteni”.⁴⁰ Ha a di-

²⁹ Forster: i.m., 1900. 9. old.

³⁰ Érdy: i.m., 1853. 43. old.

³¹ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4613.

³² Uo. 4579.

³³ Érdy: i.m., 1853. 44. old.

³⁴ Pauer: i.m., 1849. 4. old.

³⁵ Szvorényi József Közlöny 1848. 191. old.; december 18. 901. old.

³⁶ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4619.

³⁷ Érdy: i.m., 1853. 48. old., a szerkesztő megjegyzése

³⁸ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4579.

³⁹ Szvorényi József Közlöny, 1848. december 18. 901. old.

⁴⁰ SzVL. Tanácsulési jkv. 1848. 4619.

szes oszlopot nem is, a késő maradéknak való feljegyzést az évfordulón a romkert bejáratánál elhelyezett emléktábla felavatásával 150 év múltán teljesítettük.

Érdy székesfehérvári tartózkodásának utolsó jegyzőkönyvbéli említése december 17-én keltezett nyugtája, amelyben elismeri a december 11-étől 16-áig tartó ásatás leleteinek átvételét „a Nemzeti Múzeum számára Pestre szállítás végett”.⁴¹ Ez a nyugta közvetlenül az indulás előtt íródhatott, hiszen már 16-án kiállították Hathalmi Pál polgármester és Orsonits Vilmos aljegyző aláírásával ifj. Balogh Ferenc számára a leletek fuvarozására vonatkozó útlevelet,⁴² melyen december 19-ei dátummal szerepel Érdy pesti átvételt igazoló aláírása. A megtalálás történetéhez hozzátartozik még az a kérdés is, hogy miért kellett a munkát abbahagyni. Érdy és Pauer is „a zordon télnék fergetegei”-re hivatkozott.⁴³ A megtalálásról később értekezők joggal jegyzik meg, hogy a hadi helyzet sem tette lehetővé a munkálatok folytatását. Mindkét körülmény méltánylandó ugyan, véleményem szerint azonban sokkal egyszerűbb a helyzet. Érdy teljesítette, amire a megbízatása szólt, a megnyitott gödörből látható leleteket feltárta és elszállíttatta Pestre. Ez nem azt jelenti, hogy az az időszak, ami december 17-e után következett, akár időjárási, akár hadi szempontból folytathatóvá tette volna az ásatást, tény azonban, hogy Érdy maga nem sajnálkozott a munka befejezése miatt és nem okolt érte külső körülményeket.

A tudományok és a Nemzeti Múzeum ügye 1848-ban

A XIX. század a felvilágosodás nyomán a nemzeti romantika eszmerendszerében a régiségek, s ezzel együtt a nemzeti történelem dicső emlékeinek tudatos megőrzése gondolatát is felvetette. Ilyen módon a régészet, a művészettörténet és a műemlékvédelem is ebben az gondolatkörben gyökerezik.

A nemzeti törekvések talaján teremtődött meg – Európában is az elsők között – az első magyar közgyűjtemény 1802-ben Széchenyi Ferenc gróf adományaként, melyet az 1807. évi 27. tc. örökített meg. A gyűjtemény, a Nemzeti Múzeum felügyelője József nádor, majd 1847-től István nádor volt. A nemzeti kormány 1848. december 19-én vonta az intézményt a közoktatási tárca joghatósága alá.⁴⁴

A Nemzeti Múzeum eszméjéhez híven az állami adminisztráció törekvése volt, hogy a gyűjteménybe kerüljenek a legfontosabb és legérdekesebb leletek. 1804-ben rendelkeztek a nyomdák köteles példányai leadásáról, 1836-ban vásárolták meg a Jankovits-gyűjteményt. Jellemző és érdekes, hogy a Székesfehérvárott 1803-ban megtalált István király szarkofág 1814-ben a Nemzeti Múzeumba került,⁴⁵ s csak 1936-ban hozták vissza. Az épületet az 1832-36-os országgyűlésen megajánlott, a nemesség által fizetendő 500 ezer forintból kezdték építeni 1837-ben. 1846-ban már rendeztek kiállítást a félig kész épületben, ám az igazi hírnévre az 1848-as forradalom és szabadságharc napjaiban tett szert.

A közgyűjtemény a tudományosság újfajta értelmezésének, a Magyar Tudós Társaság, azaz az Akadémia megújulásának folyamatával párhuzamosan alakult ki. Az Akadémiától való különválás, autonómia, és a polgári tudományosság alapjainak lerakása még olyan gyorsan sem mehetett, mint a gyűjtemény kialakítása. 1848-ban még gyakran találkozunk a két intézmény közötti valós, vagy már csak szóhasználatbeli átfedésekkel: ezek is jelzik többek között, hogy a magyar tudományosságnak évszázados lemaradást kellett volna a szabadságharc keretei között leküzdenie.⁴⁶ Mindenesetre a tudomány berkeibe tartozó szakemberek a név szerint emlegetettek nagy része is akadémiai tagként is szerepelt. Pl. Érdy az Akadémia Éremtárának vezetője is volt.

A tudományosság és a nemzeti múlt megbecsülése csendül ki a szabadságharc zaklatott idejében hozott rendeletekből is. A Közlöny, a kormány hivatalos lapja 1848. december 2-án

⁴¹ Uo. 4664.

⁴² Uo. 4684.

⁴³ Érdy: i.m., 1853. 43. old.; Pauer: i.m. 1849. 5. old.

⁴⁴ Hermann (szerk.) i.m., 1996. 10. old.; Fodor (szerk.) i.m., 1992. 8. old.

⁴⁵ Fitz Jenő: Székesfehérvár. Panoráma, 1980. 77. old.; Buzinkay Géza: Kő se mutatja helyét. A királysírok pusztulása. Budapest, 1986. 39. old.

⁴⁶ R. Várkonyi Ágnes: Tudomány és függetlenség. In. Magyar Tudomány, 1998/5. 590–601. old.; 595–600. old.

így kezdte Kossuth Lajos november 30-ai rendeletének közleményét: „A tudományt a harcok között sem szabad felednünk, sőt azt ápolni mindenkor kötelességünk.”⁴⁷ Ennek szellemében fogalmazta meg Kossuth Teleki József gróf, az Akadémia elnöke javaslatára rendeletét az erődítési, sáncépítési munkáknál talált régiségek beszolgáltatásáról.⁴⁸ A múzeum gyűjteménye számára Mészáros Lázár hadügyminiszter megnyitotta a fegyverraktárakat,⁴⁹ ez a történeti fegyvergyűjtemény egyik forrása. Az Országos Honvédelmi Bizottmány mellett működő művelődésügyekkel foglalkozó államtitkárság élére Szász Károly személyében a régiségek megőrzése iránt különösen elkötelezett ember került.⁵⁰ Már ekkor is megfogalmazódott azonban az a gondolat, hogy nem csupán a régiség, hanem a jelenbeli fontosság is méltóvá tehet tárgyakat arra, hogy a nemzeti múzeumba kerüljenek. Az ozorai fegyverletétel (1848. október 7.) során a Roth és Philippovics vezette 9 ezer főnyi tartaléksereg 5 zsákmányolt zászlaját is itt helyezték el az országgyűlésen való bemutatás után.⁵¹

A leletek a Nemzeti Múzeumban

A székesfehérvári helytörténeti irodalomban Lauschmann Gyula⁵² nyomán bukkan fel olykor az a megjegyzés, hogy a feltárást Székesfehérváron Kossuth Lajos is megtekintette volna. Az imént bemutatott tanácsülési jegyzőkönyvek több bejegyzését: a kútmester, a városi mérnök, az orvos és a kanonok egyaránt megnyilatkozik bennük. Lehetetlennek tartom, hogy ha Kossuth 1848. december 17-én reggelig itt megjelent volna, azt a jegyzőkönyvek ne említették volna.

Egy adat ezzel szemben arra mutat, hogy a leleteket Kossuth már Pesten a Nemzeti Múzeumban tekintette meg december 22-én.⁵³ Ha a dátumot elfogadjuk, akkor tudhatjuk, hogy hosszabb látogatásra nem is telt volna ebből a nappól: ekkor adta ki ugyanis Kossuth felhívását az általános népfelkelésre a haza védelmében.⁵⁴ Az előtte való napon bízta meg Batthyány Istvánt Székesfehérvár és Fejér megye kormánybiztosságával és szabad mozgó csapatok szervezésével. E tevékenysége fedezetül a pénzügyminisztérium 12 ezer forintot utalt át Batthyány számára.⁵⁵

A Pestre visszatért Erdy igazolhatóan a királýsírok leleteivel foglalatokodott. Pesten a múzeum egyik termében a leleteket „úgy állítottam össze, amint találtatott” írja, s december 27-ére szakmai bemutatót szervezett. Ekkor vizsgáltatta meg neves orvosokkal a csontokat,⁵⁶ és utólagos visszaemlékezések szerint ekkori előadásában fejtette ki nézeteit a leletek datálása kérdésében.⁵⁷

A királýsírok fellelésének egykorú irodalmi visszhangja

A királýsírok híre ihlette Garay János: *Siri hang az élökhöz című versét*,⁵⁸ amelyben az ösökök ereklýeit is a kortársak lelkesítésére kívánja felhasználni a szabadság kivívása érdekében:

„... apáid sírja azért nyílt meg neked,
Hogy a holtak láttára feldobbanjon szíved,
Nem, mert talán királý volt, de oly kornak fia,
Melyben dicső, szabad s független volt e haza.”

⁴⁷ Közlöny, 1848. december 2. 175. sz. 825. old.

⁴⁸ Kossuth Lajos Összes Munkái, XIII., 1952. 594–595. old.; *Szabad György* (szerk.) Kossuth Lajos üzenetei. Budapest. 1994. 129. old.

⁴⁹ Hermann (szerk.) i.m., 1996. 10. old.

⁵⁰ Buzinkay: i.m. 1986. 42. old.

⁵¹ Hermann (szerk.) i.m., 1996. 10. old.

⁵² Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története III. Székesfehérvár. 1995. 253. old.

⁵³ Hermann (szerk.), i.m., 1996. 10. old.

⁵⁴ Kossuth Lajos Összes Munkái, XIII. 1952. 839. old.

⁵⁵ Uo. 837. old.

⁵⁶ Erdy: i.m., 1853. 45. old. Az orvosi vizsgálatokról közelebbit nem tudunk.

⁵⁷ Henszlmann: i.m., 1864. 215. old.; Török: i.m., 1894. 176. old.

⁵⁸ Garay János válogatott művei. S. a. r. Kovács Antal. Szekszárd. 1956. Siri hang az élökhöz. 135–136. old.; idézi Török i.m., 1894. 156–157. old.

Érdekes és jellemző, hogy az új király, Ferenc József – akinek trónralépését a magyar országgyűlés nem ismerte el – többszörösen is érintett a versben. A negyedik versszak az eredeti versben „*a hitszegő király hitetlenségét*” ostromozza, a hatodik versszakban pedig azt aényt:

„*Hogy hűtlen királya megszegve szent hitét,
elárulá, eladta, pusztítja őt népét,*”

A verset munkájában a csontleletek első antropológus vizsgálója, Török Aurél is függelékben közölte értekezésében,⁵⁹ de az akkori királyra is kompromittáló részeket szemérmesen ki-pontozta. Nem véletlenül, hiszen a király akkor is I. Ferenc József volt, és a csontok vizsgálata után 1898. október 21-én tehát már száz évvel ezelőtt történt meg a király által elrendelt és 25 ezer forinttal finanszírozott sokadik temetés, most már a budai Mátyás templom Szentháromság kápolnájában.⁶⁰ Ezek a sírok ma is itt látogathatók, az eredeti szarkofágok viszont az 1938-as ünnepségek tiszteletére Székesfehérvárra kerültek vissza a Bazilika altéplomába.⁶¹

A lelkesült hangulatról, amelyben a verset írta Garay egy Petőfinek írott levelében számol be 1848. december 25-én.⁶² Itt immár prózában tér ki a sírokkal kapcsolatos véleményére: „*holnapután tudóstársilag vagyunk meghíva a Múzeumba a sz.-fehérvári ősemlék megnézésére. Engem, ki őseink nagy kora iránt annyi kegyelettel viseltetem, előre öröm tölt el, hogy egy Árpád-királyt - ha csak csontvázában is látandok, - nem tán azért, mert király, hanem mert oly korból való magyar, melyben e nemzet szabad, független és nagy volt. Bár csontjaiból oly miasma terjedne elkorcsosult levegőnkre, mely mindnyájunkat szabadság lázba ejtene!*”

Petőfi ekkor Debrecenben a Színház utca 2555. szám alatt lakott, s december 15. óta Zoltán fia születésével volt elsősorban elfoglalva. Sajnos Garayhoz írott levelei nem maradtak ránk,⁶³ mégis ismerjük a királlyal kapcsolatos vélekedését. A történelemre vonatkozó jegyzetei között talált 1849. január 12-i feljegyzésében természetesen egészen másként, igazi republikánushoz méltóan vélekedik: „*Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székesfejérvárról. 1848. vége felé megleltek a sírboltot s benne két Árpád-király csontjait. Ez csak egy évvel is előbb, nemzeti ünnep lett volna; most egy pár régiség-kedvelő tudóst kivéve, senkit sem érdekelt... a nemzet épen a királyok elleni harcát vívta. Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sírból, hogy élő utódainkat lehíják magokhoz a trónról a porba.*”⁶⁴

A költői kép más, mondhatnánk ellenkező irányú mozgást tükröz, mégis hasonló megítélést sugall Boross Mihály Kossuth Hírlapjának írott beszámolója is 1848. december 20-án. „*Midőn egyfelől a habsburgok koronája porba hull, másfelől az elhúnyt királyok koronái a porból kelnek ki.*”⁶⁵

A példák száma szaporítható lenne, de ennyiből is látható, hogy különbözőképpen fogadták eleink a holt királyok megtalálását. A tudósok lelkesedése érthető, az ismert személyek megítélése nézeteik ismeretében várható, a helyiek elemi erejű lelkesedése pedig természetes.

Az 1848-as fehérvári leletek visszhangjáról kritikusan

A székesfehérvári leletek azonnali népszerűsítését többen vállalták a szemtanúk közül. Természetesen maga Érdy János, a Nemzeti Múzeum őre, a feltárás vezetője a helyszínen és a pesti kiállítás december 27-ei előadásán szólt róluk. Szvorényi József, akkor fehérvári gimnáziumi tanár december 12-i írásával a *Közlönyben*, Boross Mihály (1815–1899) ügyvéd, akkor

⁵⁹ Török: i. m., 1894. 154–157. old.

⁶⁰ Forster Gyula: A budavári koronázó templom. In. III. Béla magyar király emlékezete. 244–278. old. Budapest. 1900. 269–270. old.; és *Békefi Remig dr.*: III. Béla temetése. Uo. 1900. 279–292. old.

⁶¹ *Kégl*: i. m., 1987. 14. old.; *Buzinkay*: i. m., 1986. 91. old., A leletek 1938-as visszahozásáról, illetve a szarkofágok visszazállításáról ad hírt pl. a székesfehérvári Friss Újság 1938. július 7-ei (1. o.), 10-ei, (1. o.), 12-ei (2. o.) és 24-ei (2. o.) száma.

⁶² *Petőfi Sándor* összes prózai művei és levelezése. Gondozta: *Matinkó András*. Budapest. 1974. 529–530. old. idézi Török: i. m., 1894. 155–156. old.; *Buzinkay*: i. m., 1986. 47. old.

⁶³ *Petőfi Sándor* összes művei. VII. *Petőfi Sándor* levelezése. S. a. r. *Kiss József, V. Nyilassy Vilma*. Budapest. 1964. 457. old.

⁶⁴ *Petőfi*: VII. i. m., 1964. 142. old.

⁶⁵ *Boross Mihály*: Kossuth Hírlapja, 1848. december 20.

több bizottmány tagja, később Fejér megye másodalispánja a *Közlöny* és a *Kossuth Hírlapja* tudósítójaként írta le az eseményeket. Egykorúnak tekinthető Pauer János, akkor székesfehérvári papneveldei tanár 1849-ben megjelentetett tudományos dolgozata is,⁶⁶ melyről joggal jegyzi meg Török Aurél: „*én abban a nézetben vagyok, hogy édes hazánkban még nem látott napvilágot oly könyvecske, mely hat pengő krajczáron oly felette nevezetes és érdekes fölfedezést nyújthatott volna a hazai tudományosságnak, mint Pauer könyvecskéje.*”⁶⁷ Érdy tudományos összefoglalóját, melynek gondolatmenetét állítólag már 1848. december 27-ei előadásában elmondta, csak 1853-ban jelentette meg. A munkát a szerkesztő a következőképpen minősítette: „*Magyar régiségeink, nemzeti emlékeink sorában ennél nevezetesebb, nagyobb fontosságú felfedezés nem létezik. Méltán lehet azt az eddigi magyar emlék találmányok koronájának tekinteni.*”⁶⁸

Az 1850-es években sem Szvorényi József, sem Palugyai Imre, sem Fényes Elek nem említette az akkor nem salonképes 48-as ügyet.⁶⁹ Érdy volt az egyetlen, aki ezt mint tudós, a kérdés legszakavatottabb ismerője megtehetette, s maga is szemtanúként említette Pauert és Szvorényit.⁷⁰

Az 1860-as évektől viszont már Székesfehérvár minden apró említésénél felbukkant a III. Béla-motívum. A századfordulón már szinte sajnálatosan túltengett a régi dicsőség emlegetése, elvonta ugyanis az írókat a mindenkori apró jellegzetességek, érdekességek rögzítésétől, pedig milyen nagy hasznát vennénk – történészek és néprajzosok – ma ezeknek a megfigyeléseknek.

Demeter Zsófia

Garay János és Petőfi Sándor írásai az 1848 decemberében megtalált székesfehérvári királysírokról

Garay János: SÍRI HANG AZ ÉLŐKHÖZ

*Székesfehérvárott a nép ásókkal sürg, forog,
Ástára felbukkanak ős százados sírok –
A sírokból királyok kelnek ki, ős apák
Kik ottan a halálnak álmát rég aluvák.*

*Még csak helyét se tudtuk sok századéven át
A sírnak, mely fedezte királyaink porát;
S most, oh csodás jelenség! önkényt megnyílt a föld,
S mohos sírjából egy-egy Árpád-király kikölt!*

*Lehangzott-e hozzájuk az ébredő haza,
S ez oly soká nyomott nép szabadság himmusa?
S most dobogó kebellet sietnek fölfelé?
Jöhetnek-e dicsőbb, szebb föltámadás elé?*

*Vagy véres ellenségünk hallatlan bűnei,
A hitszegő királyok hitetlenségei
Hatának sírjaikba, – s még ők sem tűrheték,
Hogy a magyar a földről kiirtni végezzék?*

⁶⁶ Pauer: i.m., 1849.

⁶⁷ Török: i.m., 1894. 197. old.

⁶⁸ Érdy: i.m., 1853. 42. old. A szerkesztő megjegyzése.

⁶⁹ Szvorényi: i.m.; Fényes: i.m. 1851.; Palugyai Imre: Szabad királyi városok leírása. Székesfehérvár. Pest., 1853.

⁷⁰ Érdy: i.m. 1853. 45. old.

*Igen, igen! sírjában nem nyughatott a holt,
Ki egykor a független s szabad hon őre volt?
Hogy szép Magyarországot, mit ő vérrel nyere,
Ármány és hitszegéssel árulja a here.*

*Hogy hűtelen királya megszegve szent hitét,
Elárulá, eladta, pusztítja ős népét,
S mint Krisztus köntösével bakói tettenek,
Hóhéri e hazára kockát vetettenek.*

*Ébredj magyar, ha volna, ki még nincs éberen,
Ím, mintha szólna hozzád e száraz csonttetem:
"Csatára fel, csatára én bajnok unokám,
Neked szereztem e hont, légy méltó rá s reám!*

*Fegyverre, áldozatra, patakként ontsd a vért,
Szabadságod, hazádért, jogod és javadért!
A földből ős apáid kelnek föl inteni,
Kétkedsz-e; hogy az ég is meg fog segíteni?*

*Vagy ős királyid sírja azért nyílt volna meg,
Hogy abba vissza, téged átkozva térjenek?
Avagy, hogy ellenséged, a gyilkos szolga had,
Széthányja gúnykacajjal megszentelt csontukat?*

*Nem, nem! Apáid sírja azért nyílt meg neked,
Hogy a holtak láttára fellobbanjon szíved!
Nem mert talán király volt, de oly kornak fia,
Melyben dicső, szabad volt s független e haza!*

*Be se legyen temetve azért az ősi sír;
Míg e szent háromságért a magyar halni bír;
S ne jusson e zsarnoknak e honból annyi tér,
Hová végső lándzsája végső szúrása fér!*

(1848 dec.)

Garay János válogatott művei. Sajtó alá rendezte Kovács Antal. Szekszárd, 1956. 135–136.

GARAY JÁNOS LEVELE PETŐFI SÁNDORHOZ **Pest, dec. 25-én 1848.**

Kedves barátom!

Érdekes leveledet s a hírt fiad születéséről karácsony napján vettük, s bár részvétellel olvastuk aggodalmaitokat, miket a kis bakafántos akaratosságával okozott, úgy hisszük, hogy mire e sorok hozzád érnek, jó tanácsunkra aligha lesz szükségtel, mert addigra bizonyosan javában élvezendit azt, mi, a közmondás szerint, édesebb a méznél. Hogy oly nehezen akarta elfogadni az anyai emlőt, abból azt következtetném, hogy ebből a fiúból valami vasgyúró lesz, valami kigyófojtó Herkules, nem pedig azt amit te... Egyébiránt, ha késő nem jó tapasztalása s tanácsa, nőm azt javasolja, hogy a gyermeket oly asszony által kell megszoptatni, kinek már nagyobb gyermeke van, mert az új asszonynál igen kemény az emlő, s a bimbó fejletlen, ezért vonakodik tőle annyira a gyermek; nőd pedig, hogy a tejtől szinte szabadulhasson, szoptassa meg ama nagyobb gyermeket egypárszor, mire, egypár ismétlés után, be fog állani mindkettőjöknel a kellő rendes állapot. Azon pedig, hogy a gyermek sárgaság volt, nem kellett volna megijedni, ez többnyire minden újszülöttnél megtörténik, s magától múlik el. Mind a két eset a mi Ákosunkkal is megtörtént. Délután Kovács Endréhez is elnéztek, majd levelem végére oda szúrom az ő véleményét is.

Gyermekeim nagyot örültek neki, hogy Petőfiné néninek kisfiút hozott a karácsonyi Jézuska – már mi csak így pápistásan mondjuk – de azt nagyon restellik, hogy nem írtad meg, hogyan híjják a kis óriást, Bendegúz–e vagy Árpád? mert azt hiszük, hogy Fricinek v. Ferdinándnak csak nem kereszteltetted? Dezső pedig nagy diadalmasan kifakadt: "no majd meglátom, mi-csoda républika lesz a Petőfi bácsi fiából, ha már engem mindig szekíroz Ferdinándjával!" De azért ma ebédre megisszuk áldomását, jó szegszárdi aszúból, melyet az ünnepekre kaptam hazulról, s melyet már csak azért is el akarunk fogyasztani, hogy belőle Windischgrätznek egy csepp se jusson... Szó ami szó, nekem nem igen tetszik, hogy Görgei Györgi visszavonult, s ez a kutya hideg is oly pogány, hogy Dunánk maholnap befagy, mennyi előny újra az ellenség áttörhetésére! De ha fővárosunk menten maradna is a télen át az ostromtól, annyit mégis elért már ellenünk mind Erdélyben, mind Kassa felől, mind Austria felől, hogy *hazánk földén telet ki!* s a csata főszínhelye mindenütt a *haza szent földé!*

A napokban két verset kanyarítottam, mit már csak ritkaságánál fogva is megemlítek. Az egyik egy *csatadal*, – a másikra a Sz. Fehérvárt felásott királyi koporsók ihlettek, *síri hang az élőkhez*; amaz az Életképekben jelenedik meg; ezt a Kossuth hírlapjába adom. Különben éjjelnappal studiumomat nyuzom, s valóságos mesteremeri foglalatosságot üzök. Holnaputánra tudóstársilag vagyunk meghíva a Múzeumba a sz.fehérvári ősemlék megnézésére. Engem, ki őseink nagy kora iránt annyi kegyelettel viseltetem, előre örömmel tölt el, hogy egy Árpád–király ha csak csontvázban is, látandok; nem tán azért, mert király, hanem mert oly korból való magyar, melyben e nemzet szabad, független és nagy volt. Bár csontaiból oly miazma terjedne elkorcsosult levegőnkbe, mely mindnyájunkat szabadsági lázba ejtene!

Vörösmartyt sem szállásán, sem este a körben nem találtam; de bizonyos lehetsz benne, hogy sürgetni fogom nála ügyedet, most azonban, hogy fiad ügye miatt ne késsék levelem, nem várok tovább s postára adom. Kovács Endrével beszéltem, ő a távolból, úgymond, nem ítélni meg a gyermek állapotját, s tanácsolja, hogy orvoshoz folyamodjatok. Nőm azonban öregeidnél is volt, s édesanyád is azon véleményben van, melyben nőm a fentebbiek szerint. Az öregek egészségesek. Hazajövet Dezső mondja, hogy az Öreg Petőfiné azt mondta neki, hogy majd eljön a kis Zoltán; ebből azt gyanítjuk, hogy hát Zoltán kisfiad neve. Igen szép név, ez volt szánva Dezsőnek is, de elkéztünk vele. Isten tartson meg benneteket jó és friss egészségben, a kis öregnek pedig jobb erkölcsöt kívánunk. Nőm sokszor, igen sokszor csókolja kedves nődet, még egyszer isten veletek! Ölel

barátod
Garay

Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Szerk.: Martinkó András Budapest., 1974. 529-530.

Petőfi Sándor: Historia jegyzetek

1849. januárius 12. A képviselők conferentiája. Nyári azt nyilatkoztatta, hogy Magyarország el van veszve.

Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székes–Fejérvárott. 1848 vége felé meglelék a sírboltot s benne két Árpád király csontjait. Ez csak egy évvel is előbb, nemzeti ünnep létf volna; most egy pár régiség–kedvelő tudóst kivéve, senkit sem érdekelt... a nemzet épen a királyok elleni harcát vívta. Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sírból; hogy élő utódaikat lehíjják magokhoz a trónról a porba."

Petőfi Sándor összes művei V. Vegyes Művek Budapest. 1956. 141-142.